

Luther

- en rundtur i reformatorens navn

af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

PDF-version af netartikel udgivet af Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, som 'Månedens navn', november 2017:
http://navn.ku.dk/maanedens_navn/luther/

[Luther - a trip round the name of the reformer]

When Martin Luther on 31 October 1517 nailed his ninety-five theses on the church door in Wittenberg – or perhaps, rather, sent them off to the archbishop of Mainz and Magdeburg – he hardly expected that his act would come to cause such fuzz, or even less that it along with his name would become so celebrated around Northern Europe five hundred years later. Likewise, few of those today, who praise – or curse – his name for the Protestant Reformation of the Church that followed, are aware that it was only around the very same time, i.e. the autumn of 1517, that the reformer-to-be was indeed named *Martin Luther*. Until then, he was called *Martin Luder*. As insignificant as the different spelling of *Luther* and *Luder* may seem, the change of the middle consonant – which did call for a different pronunciation in both Middle German dialects of the time – appears to have been a highly deliberate move by Martin himself.

The family name *Luder*, borne by both Martin's father (Hans) and grandfather (Heine), is in older literature (and still on the Internet) often tried connected to a Knight Wigand von Großelüder in Hesse, who lived in the early fourteenth century, but recent scholarship dismisses this as unfounded by any contemporary sources. Rather, as suggested by the German name-scholar Jürgen Udolph, *Luder* is simply a Middle Low German man's name based on the Old Saxon verbs *liud* ('people') and *heri* ('army, warrior'). Also, the reason why the reform-minded Martin at the age of thirty-three decided to change his family name from *Luder* to *Luther* is disputed, but as suggested by Dr. Udolph a plausible explanation could be that the up-and-coming theologian at this time wanted to position himself in the academic circles at the University of Wittenberg. By changing /d/ with /th/, Martin may have hoped to give his family name a more Middle High German ring, as this was the preferred dialect in the learned community of Wittenberg. One can then only speculate if Martin Luther's theses would have had the same impact in Wittenberg and elsewhere if he had remained *Martin Luder*.

For 500 år siden, mere præcist den 31. oktober 1517, slog Martin Luther sine 95 teser om Kirkens problemer op på kirkedøren i Wittenberg. Krakilske historikere vil hævde, at det hele foregik knapt så dramatisk, idet han snarere lagde sin liste med teser i en kuvert og sendte den til ærkebiskoppen af Mainz-Magdeburg, men det er i denne sammenhæng mindre væsentligt. Det afgørende er, at Luthers teser blev startskuddet til en kæmpe omvæltning inden for Kirken, der betød, at Den Katolske Kirke blot tyve år senere var blevet afskaffet i store dele af Nordeuropa. I Skandinavien og de nordlige dele af Tyskland var den sågar blevet afløst af den såkaldt Luthersk-Evangeliske Kirke.

På grund af jubilæet berettes i denne tid meget om Martin Luther og al den virak, som hans teser afstedkom, og på Center for Navneforskning vil vi gerne bidrage med en onomastisk vinkel på jubilæet og dets hovedperson: hvad er det i grunden for et navn, som reformatoren bar, og som siden også gav navn til den endnu i dagens Danmark virkende folkekirke? På internettet og i litteraturen florerer der flere mere eller mindre vidtløftige historier om navnet Luther, men i 2016 udgav den tyske navneforsker Jürgen Udolph en bog udelukkende omhandlende en videnskabelig udredning af reformatorens navn, som nærværende redegørelse i vidt omfang er baseret på.¹

Martin Luther, som han blev set af maleren og vennen Lucas Cranach den Ældre i 1529.

Martin Luther blev født den 10. november 1483 i den lille østtyske by Eisleben, lidt nordvest for Leipzig, i nutidens delstat Sachsen-Anhalt. Han blev døbt allerede dagen efter sin fødsel, og da dette ifølge den katolske helgenkalender var festdagen for Skt. Martin af Tours (den biskop, som vi herhjemme fejrer aftenen før under navnet Morten), så blev den lille dreng opkaldt efter samme helgen. Han blev imidlertid døbt som *Martin Luder*, og selvom man på internettet kan læse, at efternavnet længe optrådte i mange forskellige variantformer, så synes både Martin selv og hele hans familie ganske konsekvent at have holdt sig til formen *Luder* – i hvert fald indtil året 1517.

Betydningen af navnet *Luder*

Og hvad kommer så navnet *Luder* af? En gammel tradition vil vide, at familien Luder var efterkommere af en ridder Wigand von Lüder (reelt *Lütter* eller *Luttere*), der i starten af 1300-tallet havde sin base ved landsbyen *Großenlüder* nær byen og floden Fulda i Hessen. I så fald kan navnet forklares forholdsvis enkelt, idet landsbyen (der i middelalderen blot hed *Lüder* – eller *rettere*, på

¹ Jürgen Udolph: *Martinus Luder - Eleutherius - Martin Luther: Warum änderte Martin Luther seinen Namen?* (Heidelberg: Universitätsverlag Winter Heidelberg, 2016).

middelnedertysk: *Luter* eller *Lutere*) var opkaldt efter en lille biflod til Fulda af præcis samme navn. Ordet i flodens navn menes at være det tyske adj. *lauter*, i betydningen ‘den rene, pure’.

Nu er der imidlertid ganske langt fra Großenlüder til Eisleben, af nutidens landeveje godt 270 km, og selvom Martin Luthers forældre og bedsteforældre faktisk stammede fra den mere nærliggende by Möhra i Thüringen, så har det trods intensive forsøg ikke været muligt at opstille nogen overbevisende kobling imellem 1300-tallets ridder Wigand fra Großenlüder og Martins bedstefader, Heine Luder, der havde sin gang i Möhra halvandethundrede år senere. Rent sprogligt er teorien heller ikke stærk, da man i så fald burde forvente staveformen *Luter* i familienavnet.

Hans og Margrethe Luder, Martin Luthers forældre. Maleri af Lucas Cranach den Ældre, 1527.

En anden fremherskende teori er derfor, at der snarere er tale om en variantform af personnavnet *Lothar*, der kommer af det gammelhøjtytske adj. *hlut* (‘højlydt’) i en sammensætning med verb. *heri* (‘hær, kriger’). *Lothar* var et udbredt mandnavn i de frankiske dele af Tyskland, som landsdelen Lothringen (*Lotharingia*) tillige er opkaldt efter. Men også her er der et sprog- og lydhistorisk problem ved forklaringen, ikke mindst fordi Martin Luther selv i et af sine mange skrifter berettede, at navnet reelt udtaltes [*lyder*], dvs. med *ü*-omlyd og stemt /*d*/, hvilket harmonerer meget dårligt med navnet *Lothar*.

Det mest oplagte bud, ifølge navneforskeren Jürgen Udolph, er derfor, at der er tale om et middelnedertysk mandnavn *Luder* sammensat af de gammelsaksiske verber *liud* (‘folk’) og *heri* (‘hær, kriger’), idet vokalsammensætningen *-iu-* på gammelsaksisk ville blive udtalt /*ii*/ (på dansk /*y*/), men på middelnedertysk stavet /*u*/, dvs. uden omlydstegn.

Navneændringen fra *Luder* til *Luther*

Men hvordan skete så skiftet fra *Luder* til *Luther*? Rent tidsmæssigt kan det ud fra reformatorens egen omfattende brevveksling dateres ret præcist til efteråret 1517, dvs. tiden akkurat omkring de berømte tesers opsættelse. Også her er der fremsat forskellige forklaringsteorier på den konsonante navneændring, som det for god ordens skyld bør påpeges har været lydligt distinkt, idet */th/* både på middelnedertysk og middelhøjtysk har været udtalt som et stemt */t/*. Én foreslået forklaring har været, at den unge reformator i disse ord ved flere lejligheder vides at have leget med en akademisk variant af sit efternavn med formen *Eleutherius*, der kommer af oldgræsk (*eleútheros*) og kan oversættes som ‘den frie, fritænkende’), og at Martin som en afledning heraf også kan have overført dette navns */th/* til sit reelle efternavn.

En anden mulig forklaring er, at navnet *Luder* på middelnedertysk let afstedkommer nogle uheldige konnotationer, der f.eks. ses i de nutidige tyske betydninger af subst. *Luder* (‘bæst, asen, luder, lokkemad’) og *Luderer* (‘sjover’), og det beslægtede adj. *luderhaft* (‘liderlig, udskejende’); det nutidige danske subst. *luder* (‘prostitueret’) stammer også herfra. I det ophidsede klima blandt reformationstidens tyske og danske teologer skortede det da heller ikke på studentikos opfindsomhed med hensyn til vulgære omskrivninger af modstandernes navne (f.eks. blev en af Luthers primære modstandere, Dr. Johann Eck, af lutheranerne ofte omtalt som *Dreck*, ‘lort’), så man vil nok kunne forstå, hvis Martin Luther med et lille diskret tiltag ville afbøde dén oplagte trussel. Imidlertid synes navneændringen som sagt at være sket umiddelbart samtidigt med tesernes offentliggørelse i efteråret 1517, hvor Luther endnu dårligt kunne have nogen anelse om, hvad der var i vente.

Da Martin Luther for 500 år siden slog sine teser op på kirkedøren i Wittenberg vakte det som bekendt en del furore. Det var omkring samme tid, dvs. i efteråret 1517, at han ændrede sit efternavn fra ‘Luder’ til ‘Luther’. © Playmobil og Lena & Tobias Schneider (ToLeBlog).

Jürgen Udolph har derfor i sin nyligt udgivne bog foreslået, at der simpelthen var tale om et ønske fra Martins side om, at få sit navn til at klinge mere højtysk! Mens det akademiske sprog i Wittenberg på denne tid (foruden latin) var middelhøjtysk, havde middelnedertysk i dette grænseland imellem de to dialektområder en noget ‘bondsk’ karakter. Ved den lille konsonantændring fra det middelnedertyske *Luder* til det middelhøjtysk-klingende *Luther* håbede minearbejderens søn fra Eisleben således måske at blive taget mere seriøst i de akademiske kredse i Wittenberg. Man kan jo så i den forbindelse overveje, om Martin Luthers teser havde fået samme effekt, hvis han havde beholdt sit gamle familienavn – men det må forblive lutter spekulationer.

A handwritten signature in black ink, written in a cursive script. The signature reads 'Martinus Luther'. The 'M' is large and loops back. The 'L' is also large and loops back. The 'u' and 't' are smaller and more compact. The 'e' is a simple loop. The 'r' is a simple vertical stroke. The 's' is a simple loop. The 't' is a simple vertical stroke. The 'h' is a simple vertical stroke. The 'e' is a simple loop. The 'r' is a simple vertical stroke. The 'u' and 't' are smaller and more compact. The 'e' is a simple loop. The 'r' is a simple vertical stroke.

Underskrift for 'Martinus Luther' fra 1546.